

Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Başlangıcı: Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) Üyelik Başvurusu

Umut KARABULUT

Pamukkale Üniversitesi

KARABULUT, Umut, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Başlangıcı: Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) Üyelik Başvurusu, CTAD, Yıl 8, Sayı 16 (Güz 2012), s. 19-32.

Avrupa Birliği (AB) üyeliği, Türk dış politikasında önemli yere sahip konulardan biridir. Bazı dönemler önceliğini kaybetse de hiçbir zaman gündemden düşmemiş, Türkiye'nin "Batılılaşma" hedefi ile koşut olduğundan bu hedefe ulaşmada belirleyici rol üstlenmiştir. Süreç içerisinde, birlik üyeliğinin getireceği başarıya paralel, üyelik konusu daha güncel bir çizgiye oturmuş ve gündelik siyasetteki ağırlığını arttırmıştır. Kimi zaman seçim kazandıran, kimi zaman da hükümetleri zora sokan bir niteliğe bürünmüştür. 12 Eylül 1980 sonrası Anavatan Partisi'nin iktidara gelmesiyle hız kazanan Türk-AB ilişkilerinin temelini, 31 Temmuz 1959'da, Demokrat Parti atmıştır.

Bu çalışmayla birlikte, Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusunun hangi amaçlarla yapıldığı, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkilerin dönem içerisinde Türk dış politikasındaki yeri ve başvurunun kamuoyunda yarattığı tartışmaları belirlemek amaçlanmıştır. Böylece üyelik hedefinin ilk yıllarındaki genel durum ortaya konacaktır. Birlik için o zamanki ismi olan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ifadesi kullanılacaktır. Basındaki yorumlar alıntılandığında ise özgün metinde yer alan "Müşterek Pazar" ifadesi değiştirilmeyecektir.

Anahtar Sözcükler: Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Avrupa Birliği (AB), Müşterek Pazar, Türk Dış Politikası, Avrupa.

KARABULUT, Umut, The Beginning of Turkey-EU Relations: Turkey's application for Membership in the European Economic Community (EEC), CTAD, Year 8, Issue 16 (Fall 2012), p. 19-32.

Accession to the European Union (EU) has been one of the most crucial topics of the Turkish foreign policy. This topic, albeit sometimes not having a priority, always remained as a current issue and played a determinant role in Turkey's objective of

Westernization. Within this process, parallel to the success that the accession would bring, it became more ascendant in current politics. It acted as the sword of Damocles as a determinant either for the election victories or as a trouble-maker on the head of the parties. The foundation of the Turkey-EU relations was first laid by the Democrat Party in July 31st, 1959 and these relations began to get deepen by the time the Motherland Party (ANAP) came into power in the 1980's. This study aims to determine the reasons that led Turkey to apply for the EU membership, the place of the relations with the European Economic Community (EEC) on Turkish foreign policy and the repercussions of this application in the public opinion. Therefore it is going to be given a general overview on the early years of those relations. In the citations taken from the newspapers of the period the expression *common market* is used for defining Turkey's counterpart while the author himself rather prefers to use *the EEC*, the predecessor of the EU.

Keywords: European Economic Community (EEC), European Union (EU), Common Market, Turkish Foreign Policy, Europe.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından eski gücünü kaybeden Avrupa devletleri, bu güce müstakil bir şekilde ulaşamayacaklarını anladıkları için birlik olma yönünde harekete geçmişlerdir. Bu girişimlerin ilki, İngiliz Başbakanı Winston Churchill'den gelmiştir. Churchill, 1946 Eylülünde, Zürih Üniversitesinde yaptığı konuşmada, "*Avrupa ailesinin olabildiğince geniş tutularak, bir barış, güvenlik ve özgürlük alanına dönüştürülmesini ve bir Avrupa Devletler Birliği oluşturulmasını*"¹ önermiştir.

Bu konuşmanın yapıldığı tarihlerde güvenlik konusu, Avrupa için hayli önem kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nin etki alanını Batıya doğru genişletmesi ve Kızılordu'nun gücü, 1947 Haziranında "Marshall Planı"nın açıklanmasına yol açmıştır. Plandan yararlanacak Avrupalı devletler ise Marshall yardımını örgütlemek için "Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü"nü (OEEC) kurmuşlardır (1949).² Bu örgüte bağlı olarak "Avrupa Ödemeler Birliği" ve kliring sisteminin kurulması ile üyeler arasında gerçekleşen serbest ticaret anlaşmaları, birliğe hizmet eden gelişmeler olarak dikkat çekmiştir. Ayrıca aynı yıl Avrupa Konseyi de kurulmuştur.

Marshall Planı ve NATO örgütleri, Avrupa devletlerinin kendilerini güvende hissetmelerine yol açsa da, bir diğer sorun, uluslararası politik liderliğin nasıl geri alınacağıdır. 1939'dan önce bu güce sahip olan Avrupa, şimdi bunu Moskova ve

¹ Beril Dedeoğlu, "Avrupa Birliği'nin Bütünleşme Süreci I-II", *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, Der: Beril Dedeoğlu, Boyut Yayınları, İstanbul, s. 46.

² Sir William Nicoll, *Understanding The European Union*, Longman Pres, England, 2001, s. 11.

Washington'a kaptırmıştır. Yeniden başat güç olma konusunda ortaya atılan ilk etkin düşünce, Fransız Ekonomik Planlama Komisyonu Başkanı olan Jean Monnet'den gelmiştir. Monnet; “devletlerin egemenliklerine dokunmadan, belirli faaliyetleri yürütmede yetkili kılınacak uluslararası kuruluşların yaratılması ve bunların başarılı olması halinde, zamanla uluslar üstü yetkilerle donatılabileceklerini”³ savunmuştur.

Monnet'e göre oluşturulması gereken ilk uluslararası birlik, kömür ve çelik alanında olmalıdır. Fransa ve Almanya, savaşmaları için gerekli olan kömür ve çeliği, uluslar üstü bir otoriteye devrederse savaşın önüne geçilecektir.⁴ Bu düşünceden etkilenen Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman, kendi adıyla anılan ve birlik düşüncesini somutlaştıracak bir deklarasyon yayımlamıştır (9 Mayıs 1950).⁵ Deklarasyona Almanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya olumlu cevap vermişlerdir. Bu altı devlet Paris'te, “Avrupa Kömür ve Çelik Birliği”ni (AKÇT) kurmuşlar (18 Nisan 1951) ve ulusal meclislerin bu anlaşmayı onaylaması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ortaya çıkmıştır (25 Eylül 1952).⁶

Birlik kurma yolunda çabalarını hızlandıran Avrupa ülkeleri, başarısız Avrupa Savunma Topluluğu (1952)⁷ ve Avrupa Siyasal Birliği (1953) denemelerinden sonra, “Avrupa Atılımı” adlı altında bir ilke kararı almıştır. (1955).⁸ Karar uyarınca, Topluluğun kuruluş yöntemlerini saptamak ve Avrupa ekonomisinin tüm sektörlerini kapsayacak bir bütünleşme planı hazırlamak amacıyla bir komite kurulmuştur. Bu komitenin hazırladığı rapor (Spaak Raporu), temelde hiçbir Avrupalı devletin tek başına sahip olamayacağı ekonomik ve nükleer güce sahip olmak için birleşme gereğini ortaya koymuştur. Raporun yayımlanmasından sonra gerçekleşen görüşmeler, Roma Antlaşmaları ile somutlaşmış ve ekonomik alanda “Avrupa Ekonomik Topluluğu: AET (The European Economic Community: EEC)” ile atom enerjisi alanında “Avrupa Atom Ajansı (The European Atomic Energy Community: Euratom)” kurulmuştur. (25 Mart 1957).⁹

³ Oral Sander, *Siyasi Tarih II (1918-1994)*, İmge Yayınları, Ankara, 2001, s. 343-344.

⁴ S. Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yayınları, İstanbul, 2005, s. 3.

⁵ Nicoll, *age.*, s. 14.

⁶ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, Çev. Ed: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 1152.

⁷ Kemal İnat, “Avrupa Politik İşbirliği'nin Doğuşu”, *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*, Ed: Oğuz Kaymakçı, Nobel Yayıncılık, Ankara, , 2005, s. 12.

⁸ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası I, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1918-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 809.

⁹ Sander, *age.*, s. 345-346.

Avrupa'daki İktisadi Birlikler ve Türkiye'deki Tartışmalar

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) veya Türk kamuoyunda yer alan ismiyle “Müşterek Pazar”, liberal altı Avrupa ülkesini örgütlemiş olsa da bunların dışındaki benzer Avrupa ülkeleri bu birliğin dışında kalmıştır. Çok geçmeden başını İngiltere'nin çektiği alternatif bir oluşum hareketi görülmüştür. Adına “Küçük Serbest Ticaret Bölgesi” (veya basında yer aldığı şekliyle “Küçük Bölge”) denilen birlik ortaya çıktığında bu birlikler karşısında Türkiye'nin durumu kamuoyunca tartışılmaya başlanmıştır. Çünkü Türkiye, her ikisinin de dışında kalmış nadir OEEC üyesi ülkelerden bir tanesidir. (Diğerleri Yunanistan, İtalya, İspanya ve İrlanda'dır.)

Basında AET ile ilgili çıkan haberlere de bu bağlamda rastlanmaktadır. Türkiye'nin her iki birliğin dışında kalması kamuoyunun ilgisini çekmiş ve bu durum sıkça işlenmiştir.¹⁰ Türkiye ile birlikte Yunanistan'ın da benzer durumda olması nedeniyle iki ülke ortak politikalar takip etmiştir. NATO ve OEEC'ye başvuran ikili, kendilerinin ve diğer az gelişmiş Avrupa ülkelerinin durumlarının göz önüne alınmasını ve gruplaşmalardan zarar görmemek için bir çözüm bulunmasını istemişlerdir.¹¹ Basında yer aldığı biçimiyle, Türkiye'nin bu birliklerin dışında kalmasının coğrafi izahının olmadığı, örneğin Kuzey ülkelerine Türkiye kadar uzak Portekiz'in Küçük Bölge'nin içinde yer aldığı ve Portekiz'in gelişmiş bir ekonomiye de sahip olmadığı vurgulanmıştır.¹²

Türkiye'nin bu birliklerden birine üye olma ihtimali de kamuoyunca değerlendirilmiştir. “Ulus” gazetesinde yayımlanan makalesinde Bülent Ecevit, Batı Avrupa topluluğuna üye ülkelerin, ekonomilerini zamanla birleştirme yolunda giriştikleri bu birliklerden birine üyeliğin, hem Türkiye'ye hem de birlik üyelerine yük olmaksızın gerçekleşmeyeceğini savunmuştur. İktidar tarafından sık sık “Ortadoğu'nun Amerikası” şeklinde nitelenen Türkiye'nin bu birliklere ayak uydurmak için gerekli asgari seviyeye bile çok uzak olduğu vurgulanmıştır.¹³ Türkiye'nin üyeliğinin iktisaden değilse de siyaset gereği gerçekleşebileceğini savunan bir yazıyı ise Doğan Avcıoğlu kaleme almıştır. Avcıoğlu, İkinci Dünya Savaşı sonrası beliren Anglo-Amerikan hâkimiyetini kırmak isteyen Fransız Cumhurbaşkanı De Gaulle'ün Müşterek Pazar'ı, Fransa'nın Akdeniz hâkimiyetini gerçekleştirmek için bir araç olarak gördüğünden söz etmiştir.¹⁴

¹⁰ *Hürriyet*, 25 Haziran 1959.

¹¹ *Akşam*, 20 Temmuz 1959.

¹² Memduh Yaşa, “Avrupa'da İkinci İktisadi Birlik”, *Hürriyet*, 3 Temmuz 1959.

¹³ Bülent Ecevit, “Avrupa'da İktisadi Birleşme ve Türkiye”, *Ulus*, 1 Ağustos 1959.

¹⁴ Doğan Avcıoğlu, “Ümitler Generalde”, *Akış*, Cilt XVI, Sayı 269, 4 Ağustos 1959, s. 19.

Yunan Başvurusunun Türk Kamuoyunda Yarattığı Etki

Yunanistan'ın Temmuz ayı içerisinde Müşterek Pazar'a başvurusu, Türkiye'de ilgi ve endişeyle karşılanmıştır.¹⁵ Avrupa'nın iki ekonomik birliğe ayrılması sonucunda kendisini dışlanmış ve yalnız hisseden Türk kamuoyunun, Yunan başvurusu sonrası bu hissiyatı daha da artmıştır. Belki de bu yüzden henüz ortada bir Türk başvurusu yokken ve bu konu o güne dek hiç tartışılmamışken, basında, birliğe girilemediğine dair yorumlar yer almıştır. Buna göre Yunanistan'ın müracaatının prensip itibarıyla kabul edildiği, Türkiye'nin ise ekonomik durumundaki istikrarsızlık yüzünden birliğe alınmayacağı haberine yer verilmiştir.¹⁶ Dışişleri Bakanlığı'nın yalanladığı bu haberin¹⁷ gazetelerde yer alış tarihinin, Türkiye'nin birliğe başvurduğu tarihe denk gelmesi Türkiye'nin birliğe olan ilgisini ortaya koyar niteliktedir.

Yunanistan'ın AET'ye başvurusu ve başvurunun kabul görmesi sivil toplum kuruluşlarını da harekete geçirmiştir. Odalar Birliği, Yunanistan'ın Müşterek Pazara girmesi halinde, Türkiye'nin ihracatına etkilerini etüt ettiği bir rapor hazırlamıştır. Rapora göre Yunanistan, öncelikle turizm konusunda gelişme gösterecektir. Yabancı sermaye akışından da olumlu etkilenecek ayrıca tütün, üzüm gibi Türkiye ile ortak ihraç ürünleri açısından da tercihli duruma geçecektir. Yunan sanayisi başlangıçta Avrupa karşısında sıkıntılar yaşayacaktır da bir süre sonra bu durum aşılanacak ve Yunan sanayisi güçlenecektir.¹⁸

Türkiye'nin AET'ye Başvurusu ve Başvuruya Yönelik Tepkiler

Türkiye'nin AET'ye başvurusu ilk kez dış basın tarafından duyurulmuş¹⁹ ve bu gelişme Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından teyit edilmiştir.²⁰ Türkiye'nin, Yunanistan'ın peşi sıra başvuruda bulunduğu bahseden haberde, Türk Hükümeti'nin OEEC Komisyonu Başkanı Alman Prof. Walter Hallstein'e bir mektupla başvuru yaptığı söz konusu edilmiştir.²¹

Türkiye'nin başvurusu iktisadi birlik hareketlerine ilgiyi daha da arttırmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tatilde olduğu için başvuru Meclis'te görüşülemez ancak Meclis'i açış konuşmasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, "...Müşterek Pazar üyeliğimiz ziraat ve sanayimizin gelişmesine fayda sağlayacaktır"

¹⁵ Mehmet Ali Birand, *31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası*, İstanbul, 2005, s. 51-52'de Yunan başvurusuna Türk hükümetinin verdiği tepki geniş biçimde ele alınmıştır.

¹⁶ *Akşam*, 30 Temmuz 1959.

¹⁷ *Milliyet ve Akşam*, 31 Temmuz 1959.

¹⁸ *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1959.

¹⁹ *The Times*, 5 Ağustos 1959.

²⁰ *Zafer*, 7 Ağustos 1959.

²¹ *The Times*, 5 Ağustos 1959.

diyerek Türkiye'nin başvurusunda önem atfettiği noktalara dikkati çekmiştir.²² Başvuru, basında ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarında ilgiyle izlenmiştir. Hürriyet ve Zafer gazeteleri Türk başvurusunu olumlu karşılamışlar,²³ Cumhuriyet gazetesi de bu yönde bir eğilim göstermiştir. Demokrat Parti (DP)'yi destekleyen Zafer gazetesinde başvuru ve birliği tanıtıcı haberlerin sıklığı ve manşetten verilmesi dikkat çekicidir.²⁴ Bununla birlikte basında bazı yazarların çekimser ve muhalif yazılarına da rastlanmaktadır. Akşam gazetesi tarafsız bir politika izlemiş, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin yayın organı durumundaki Ulus gazetesi ise başvuruyu hem yanlış bulmuş hem de başarıya ulaşması zor bir çaba olarak yorumlamıştır. Akis, Kim ve Forum dergileri genelde muhalif yorumlara yer vermekle birlikte birliği tanıtıcı yazıların sıklığı dikkat çekicidir. Odalar Birliği konuya ekonomik saiklerle yaklaşarak başvuru ve sonrasındaki süreci olumlu yorumlamıştır. TEKSİF gibi bazı işçi sendikaları ise konuya işçi hakları açısından bakarak işçi sınıfının süreç içerisinde uğrayabileceği zarar tartışmıştır.²⁵

Yunan başvurusunun 25 Temmuz'da prensip olarak kabul edilmesinin ardından Türkiye'nin de birliğe derhal kabul edileceği yönünde bir algı doğmuştur. Birliğe yönelik ilk değerlendirmelerin genelde bu çerçevede olduğu görülmüş ve Türkiye'nin uyum ve üyelik süreçlerini nasıl atlatacağı tartışılmıştır. Örneğin, Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir makalede, AET'ye girişin isabetli bir seçim olduğu, böylelikle Türkiye'nin tarım ürünlerinin dış pazarlarda kolaylıkla alıcı bulacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte intibak süresinin nasıl olacağı sorusu sorulmuştur. Kademeli bir geçiş sürecinden bahsedilerek Türk gümrüklerinin kısa bir sürede Müşterek Pazar ülkelerine açılmayacağı aktarılmıştır.²⁶

Türkiye'nin AET'ye Üyelğine Yönelik Görüşler

Genel Değerlendirmeler

Türkiye'nin üyelğine yönelik değerlendirmeler yukarıda özetlenmiş olmakla birlikte, bu değerlendirmelerin içeriklerine bakmak faydalı olacaktır. Başvuru sonrası basında, AET'yi tanıtıcı yazılar daha fazla yer bulmuştur.²⁷ Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir yorumda Türkiye'nin Müşterek Pazar'a girme

²² TBMM, *Tutanak Dergisi*, Sayı 15, Cilt 10, 1 Kasım 1959.

²³ *Hürriyet ve Zafer*, 6 Ağustos 1959.

²⁴ *Zafer*, 7 Ağustos ve 12 Eylül 1959.

²⁵ *Ulus*, 27 Kasım 1959.

²⁶ Mazhar Kunt, "Avrupa Müşterek Pazarı", *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1959.

²⁷ Umut Karabulut, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Avrupa Birliği Politikaları 1983-2004*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2008, s. 16-17.

meselesinin ticari çevrelerde günün meselesi olmaya devam ettiğinden bahisle, üyeliğe taraftar olanların fazlalığına dikkat çekilir.²⁸ Üyeliğin sağlayacağı fayda ve zararların tartışıldığı bir başka yazıda, birliğe üye ülkelerin kendi aralarında Avrupa Yatırımlar Bankası adında bir banka kurduklarından ve üye ülkelerin bu bankanın kredi olanaklarından yararlandığından bahsedilmektedir. Bununla birlikte üyelik sonrası uygulanacak ortak gümrük tarifeleri sonucunda yerli sanayinin himayesiz kalarak ağır bir darbe yiyeceği ihtimaline dikkat çekilmiştir.²⁹

Forum dergisinde yer alan bir değerlendirme yazısı konunun siyasi ve kültürel yönüne dikkat çekmiştir. Türk dış politikasını tamamen Batı Avrupa'ya bağlamanın Dünya politikasında, lehte olmayacak sonuçlara yol açabileceği belirtilerek, Türkiye'nin AET üyeliğinin İngiltere'nin hoşuna gitmeyebileceği ve İngilizlerin Kıbrıs politikasını değiştirebileceği endişesine yer verilmiştir. Ayrıca Fransa gibi "sabıkalı, emperyalist ve sömürgeci bir ülke" ile yapılacak işbirliğinin, tarafsızlar ve Asya-Afrika bloğu karşısında olumsuz bir etki yaratma ihtimaline değinilmiştir. Yine Batı Avrupa camiası ile Türkiye arasındaki dil, din, örf ve adetler ile kültür, sanat ve hayat felsefesi bakımından mevcut farkların doğuracağı çeşitli sosyal problemleri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu değerlendirmeye yönelik örnekte,

"Avrupa Birleşik Devletleri günün birinde tabakkuk edipte biz de bunun bir parçasını teşkil ettiğimiz zaman, 200 milyonluk koca bir Hristiyan camiası içinde 25-30 milyonluk Müslüman ve Şarklı bir 'azınlık' muamelesi görmeyeceğimiz, yani bir gün Fransa'nın şimal Afrika'daki müstemlekeleri halkına reva gördüğü veya ABD'nin bazı güney eyaletler halkına tatbik ettiği ayırıcı muameleye tabi tutulmayacağımız nasıl garanti edilebilir?"³⁰

denilmiştir. Konunun pek çok yönüyle değerlendirildiği bu makalede, Türkiye'nin AET üyeliğinin, düşünülenin aksine Türkiye'nin zararına olabileceği değerlendirilmiştir.

Forum dergisinde ayrıca, grev hakkı ve bağımsız sendikacılık gibi sosyal politika konularına dikkat çeken bir yazı yayımlanmıştır. AET içinde işgücünün serbest olarak yer değiştirmesi, yerleşmesi ve çalışması esası kabul edilmiş olduğundan Türkiye'de grev yasağının devam ettirilmesi ve sendikacılık hareketlerine müdahalelerde bulunulması durumlarının ortadan kalkacağı öngörülmüştür. Ancak bir tarım ülkesi olan Türkiye'nin 10-12 yıl gibi kısa bir süre içerisinde sosyal politika normlarını kabullenmesini beklemenin doğru

²⁸ Cumhuriyet, 21 Ağustos 1959.

²⁹ Cumhuriyet, 21 Ağustos 1959.

³⁰ Besim Üstünel, "Avrupa Müşterek Pazarı ve Türkiye, Meselenin Üç Cephesi", *Forum*, Cilt: XVII, Sayı 137, 1 Aralık 1959, s. 9-12.

olmayacağı ve Türkiye'nin uzun bir intikal devresine ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır.³¹

AET'yi tanıttığı bir yazısında Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin AET ile ortaklık durumunun iki seçenektен bir tanesine tabi olduğundan bahsetmiştir. Buna göre birinci seçenek ortaklık kurmak diğeri ise tam üyeliktir. Ancak Türkiye'nin tam üyelik şartlarını yerine getiremeyeceğinden bahseder. Avcıoğlu'na göre, dış ticaretin 12-15 yıllık bir devre zarfında adım adım tamamen serbest bırakılması, mevcut sanayinin tasfiyesini ve ileride sanayileşmekten vazgeçmeyi gerektirecektir. Hâlbuki nüfusu hızla artan Türkiye'de tek kurtuluş çaresinin hızla sanayileşmek olduğunu söyler. Bunun için, içte ve dışta sanayinin himayesi gereklidir. Ortaklık biçimindeki üyeliğin ise avantajlarına rağmen tehlikeli olduğu görüşünü belirtmiştir. Sanayileşen bir ülkenin yarım yüzyıla denk bir süre boyunca sanayisini geniş bir şekilde himaye ve teşvik etmek zorunda olduğu AET ülkelerine anlatılabilirse, ortaklığın avantajlı hale gelebileceğini belirtir.³² Avcıoğlu, Türkiye için en avantajlı senaryoyu şu şekilde belirler: AET içinde Türkiye'nin ihtisaslaşmaya gitmesi, en avantajlı bulunduğu sanayi kollarına önem vermesi Türkiye'yi avantajlı kılacaktır. Örneğin, Almanya uçak sanayinde gelişirken Türkiye'nin en avantajlı görüldüğü gıda sanayine önem vermesi, yatırımlarını buna göre yönlendirmesi gerekmektedir. Yine de bu planın 10-15 senelik bir süre zarfında değil, daha uzun bir vadede gerçekleşmesi şarttır. Aksi takdirde Türkiye, sanayisini koruyamayacağından, bir ziraat ülkesi olarak kalacaktır.³³

Üyelğe Yönelik Olumlu Değerlendirmeler

Türkiye'nin AET'ye üyeliğine dönük olumlu değerlendirmede bulunanların temel gerekçesini Türk sanayisinin ve ekonomisinin daha güçlü bir hale gelecek olması teşkil eder.³⁴ Ayrıca, üyelik hakkı elde edildikten sonra pahalılık ortadan kalkacak, hayat şartları iyileşecek ve döviz sıkıntısı ortadan kalkacaktır. Her şeyden önemlisi dünya ekonomisinin gidişine ayak uydurulacaktır.³⁵ Cumhuriyet gazetesinde Burhan Felek imzasıyla çıkan bir yazı bu yöndeki değerlendirmelere güzel bir örnektir:

“...Derken İkinci Cihan Harbi..., biz yerli mamullerimizi kullanmaya mecbur olduk. Bu mahrumiyet devresinde de bir takım sanayi kuruldu. Arkadan demokrasi, enflasyonist politika yüzünden ithalat durunca hatıra gelmeyecek esyayı yapmak üzere

³¹ Cahit Talas, “Sosyal Politika Bakımından Müşterek Pazar ve Türkiye”, *Forum*, Cilt XI, Sayı 132, 15 Eylül 1959, s. 7-9.

³² Doğan Avcıoğlu, “Müşterek Pazar Meselesi”, *Akis*, Cilt: XVI, Sayı 269, 22 Eylül 1959, s. 17-19.

³³ Avcıoğlu, *agm.*, s. 17-19.

³⁴ *Zafer*, 26 Eylül 1959.

³⁵ Feridun Ergin, “Müşterek Pazar ve Biz”, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1959.

fabrikalar kuruldu. Daha şimdiden bu fabrikalar ve sanayi sallanyor. Yani ithal malların gelme ihtimali bu kabil sanayiye titretiyor. Müşterek pazarın zararı işte bunlara. Elinden tutularak yürüyebilen, daima kötürüm bir sanayiye lüzum yoktur. Bunlar fenkalade şartlar altında kuruldukları zamandan beri etikeleri karla yetiniş ortadan kalkacaklardır. (Ali Bey'in çengel sakızı fabrikası kapanırsa memleket batmaz). Şimdi dünya ihtisas tarafına gidiyor. Bizim de öyle olmamız lazım. Acemi ve tamahkâr fabrikaların mamullerinden neler çektiklerini bana anlatan mektupları neşretsem iflas ederler. Bunlar başıboş, kötü mal yapıp pahalıya satan bir takım müesseselerdir ki milli iktisadiyata zararları vardır. Milli sanayi dediğimiz nihayet milletin kârına inkişaf eden sanayi olmalıdır. Biz mütemadiyen cılız bebek mi besleyeceğiz? Ne zamana kadar bu sanayi himaye ile yaşayacak ve niçin böyle yaşayacaktır?”⁵⁶

Üyelğe Yönelik Olumsuz Değerlendirmeler

Türkiye'nin AET üyeliğini olumsuz değerlendirenlerin oranı az olmakla birlikte daha kapsamlı yorumlarda bulunmuşlardır. Bu grupta olanların iki temel gerekçesi vardır. Bunlardan ilki, Türkiye'nin mevcut ekonomik şartları nedeniyle AET'ye üyeliğinin zaten asla gerçekleşmeyeceğidir. Çünkü Türkiye'nin son yıllarda takip ettiği enflasyoncu politika, Avrupa entegrasyonuna katılımı zorlaştırmaktadır. Yurt içi maliyetlerin yüksekliği nedeniyle birçok sanayi dalının ithal mallarıyla rekabet edemez hale geldiği vurgulanmıştır.³⁷ Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) de üyeliğin mevcut şartlarda mümkün olmadığını düşünmektedir. CHP Araştırma Bürosu Müdürü Doç. Dr. Osman Okyar, “Kim” dergisine verdiği mülakatta bu düşüncenin nedenini, son dönemde enflasyonun aşırı yükselmesi, dış borç stokunun artması, altın ve döviz rezervlerinin azalmış olması olarak gösterir. CHP'ye göre bu sorunun çözümü, altından kalkılamayacak şartları kabul etmektense, bir süre daha bekleyip ekonomiye çeki düzen vermek olacaktır.³⁸

Başvuruyu olumsuz değerlendirenlerin ikinci gerekçesi, AET üyeliğinin Türkiye'ye vereceği zararlardır. Bu noktada üzerinde en çok durulan konu, zayıf bir sanayiye sahip olan Türkiye'nin, bütünleşme sonrası gümrük oranlarını sıfırlayacağı için, ithal mallarıyla rekabet edemeyecek olması ve yerli sanayinin çökme ihtimalidir. Türkiye'nin durumunun Yunanistan'la kıyaslandığı bir yazıda, Yunanistan'ın ekonomik durumunun son dönemde düzeldiği, enflasyonun azaldığı, Yunan parasının uluslararası değerinin yükseldiği ve yerli sanayinin birçok alanda yabancı sanayi ile rekabet edebilecek düzeye geldiği belirtilmiştir. Türkiye'nin durumu ise bunun tam tersidir.³⁹ “Ulus” gazetesindeki makalesinde Doğan Avcıoğlu, sanayinin çok uzun yıllar boyunca himaye ve teşvik

³⁶ Burhan Felek, “Müşterek Pazara Girsek”, *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1959.

³⁷ *Forum*, Cilt XI, Sayı 130, 15 Ağustos 1959.

³⁸ *Kim*, Sayı 71, 26 Eylül 1959

³⁹ *Ulus*, 25 Ağustos 1959

zorunluluğundan bahseder. Türkiye'nin AET'ye üyeliğinin ancak sanayisini bir müddet himaye etme hakkı kazandıktan sonra gerçekleştirilmesi gerektiğine dikkat çeker. 12-15 senelik uyum süresi yerine, Türkiye'ye özgü 25 senelik bir uyum süresi ve yüz milyonlarca dolar yardım vaadi bile sanayileşmeyi temine asla yeterli değildir.⁴⁰ Yerli sanayinin korunmasına dikkat çeken bir başka yazıda bunun ülke için çok önemli bir konu olduğu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴¹

Türk Başvurusuna AET'nin Cevabı

Türkiye'nin AET nezdinde yaptığı üyelik başvurusunun görüşüleceği ilk toplantı Eylül ayı içerisinde gerçekleşmiştir. İtalya Dışişleri Bakanı Pella'nın başkanlığında yapılan Konsey toplantısı, Türkiye'nin Temmuz ayında yaptığı başvuruyu görüşmüş şu bildiriye yayımlanmıştır: "...*Türk hükümetinin, Türkiye'nin Müşterek Pazarı kabulü yolundaki müracaatını ittifakla müsaait karşılamaya karar verilmiştir.*"⁴² Bu karar Türk gazetelerinde hayli yer bulmuş ve birçoğunda Türkiye'nin AET'ye tam üye kabul edileceği şeklinde değerlendirilmiştir.⁴³ Karar, Ankara'da da büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve en kısa zamanda üyelik için çalışmaların başlayacağı belirtilmiştir. Ülkede oluşan hava, Türkiye'nin üyelik kararının kısa sürede açıklanacağı yönündedir.

Beliren olumlu havaya rağmen konuya temkinli yaklaşanlarda vardır. "Akis" dergisinde çıkan bir yazıda, Türkiye Odalar Birliği'nin yayın organı "İktisat" gazetesine bir beyanat veren AET Konseyi üyesi Vandermaulen'in, "*Türkiye ile henüz zemin yoklama safhasına gelinmiş değildir, görüşmeler başlangıç safhasındadır*" cümlesi, AET'nin Türkiye'nin katılma talebini pek istekli karşılamadığı şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁴

Türkiye'nin Üyelğe Yönelik Çalışmaları

Türk başvurusunun olumlu karşılanmasının ardından, taraflar arasında görüşmelere geçilmiştir. Türk hükümetinin üyelğe yönelik çalışmaları ise başvurunun hemen ardından başlamıştır. Maliye Bakanlığı bünyesinde kurulan bir komisyonun çalışmaları Eylül ayında bir rapor halinde yayımlanmıştır. Raporda, gümrük vergilerine değinilmiş ve AET'ye üye altı ülkeden gelecek malların tedrici olarak kaldırılmasının gerekliliğine işaret edilmiştir. Buna göre gümrük vergileri tamamen kaldırılmayacak ancak AET üyesi ülkelere gelen malların gümrükleri yüzde 12 eksik alınacaktır. Ayrıca iç piyasada liberal

⁴⁰ Doğan Avcıoğlu, "Müşterek Pazarın Kapısında", *Ulus*, 12 Eylül 1959, s. 8.

⁴¹ Esat Tekeli, "Son Günlerin Olaylarına Bakış", *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1959.

⁴² *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1959.

⁴³ *Akşam, Hürriyet ve Zafer*, 12 Eylül 1959.

⁴⁴ *Akis*, Cilt XVI, Sayı 270, 29 Eylül 1959

ekonomik şartlar uygulanacak ve piyasa üzerindeki kontrollere son verilecektir. Özel teşebbüse geniş ölçüde yer verilecek ve tekel maddelerinden birçoğu da ilerleyen yıllarda özelleştirilecektir.⁴⁵ Görüldüğü üzere Türk başvurusu Yunanistan'ın gerisinde kalmama düşüncesiyle alelacele gerçekleşmesine rağmen, üyelik konusunda kararlılık esastır.

Eylül ayının sonunda gerçekleşecek ilk görüşmeler öncesinde Türkiye'yi temsil edecek heyet belirlenmiştir. Dışişleri Bakanlığı İktisadi İşbirliği Dairesi Genel Müdürü Semih Günver öncülüğünde oluşacak heyete, Türkiye'nin Brüksel Büyükelçisi Rıfki Zorlu başkanlık etmiştir. Türkiye'nin taleplerini ileteceği ve bu taleplerin başında gümrük ve ithalat sınırlamalarının devamı konusunda ayrıcalık isteneceği belirtilmiştir. Hatta basında yer aldığına göre bu dönemde tam üyelik değil, uyum süresi biraz daha geniş tutulacak iştirakçi üye olma hakkı talep edilmiştir.⁴⁶ Bu uyum sürecinde ekonomik durum, AET üyesi ülkeler seviyesine getirilmeye çalışılmıştır. Ulusal sanayinin gelişmesi için ise gümrük ve ithalat sınırlamalarının kaldırılmasında diğer devletlerden daha ağır hareket edilmiştir. Bununla birlikte AET Türkiye'ye, Türk Lirası'nın değeri konusunda liberal politika takip etme zorunluluğunu koşturmuştur.⁴⁷ Görüşmeler sonrası yayımlanan ortak bildiriye, AET Bakanlar Konseyi'nin daha önce Türkiye'nin AET'ye üyeliği konusunda aldığı karar gereğince son derece faydalı konuşmalar gerçekleştiği ve iki tarafı ilgilendiren meselelerin gözden geçirildiği belirtilmiştir. Türkiye'nin gümrük birliğinin gerçekleşmesine dönük itirazı, yatırım programı için gerekli yardımın ne şekilde gerçekleşeceği ve Türkiye'nin zirai mahsulleri ile ilgili konular ve ticaret politikasının uyumlu hale getirilmesi konuları ilk görüşmeler sırasında ele alınmıştır.⁴⁸

AET'ye üyelik, sosyal, kültürel ve siyasi olmak üzere birçok konuyu içermekle beraber çalışmalar, Türk ekonomisi ve sanayisi özelinde yoğunlaşmıştır. Özellikle sanayi ve ticaret odaları konuya aktif şekilde katkı vermişlerdir. İstanbul Ticaret Odası'nın oluşturduğu bir ihtisas komisyonu, AET üyeliği karşısında Türkiye'nin durumunu ele almak üzere iş adamları ve teknik elemanlardan oluşan bir ihtisas komisyonu kurmuştur.⁴⁹ Ege Bölgesi Sanayi Odası Başkanı Osman Kibar, basın mensupları ile bir görüşme gerçekleştirerek, "1960 yılı Nisan ayında Müsterek Pazarı fiilen katılmış bulunacağız."⁵⁰ dediği açıklamasında tarih vererek dikkat çekici bir çıkış yapmıştır. Ekim ayı içerisinde Odalar Birliği tarafından Ankara, İstanbul, İzmir, Adana,

⁴⁵ *Ulus*, 6 Eylül 1959.

⁴⁶ *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1959.

⁴⁷ *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1959.

⁴⁸ *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1959.

⁴⁹ *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1959.

⁵⁰ *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1959.

Mersin ve Bursa’da konferanslar düzenleneceği açıklanmıştır. Odalar Birliği Genel Sekreteri Cihat İren, kamuoyunu aydınlatmak için İTÜ konferans salonunda hayli yoğun katılımlı bir konuşma yapmıştır.⁵¹ Ayrıca, Aralık ayının sonlarında doğru, Türkiye Ekonomi Kurumu tarafından düzenlenen ve yine Cihat İren’in verdiği bir seminer gerçekleşmiştir.⁵² Aynı ay içerisinde yeni yönetim kurulunu seçen Türkiye İktisatçılar Cemiyeti ise AET üyeliği ile ilgili çalışmalarda bulunulmasına karar vermiştir.⁵³ Eylül ayının ortasında AET ile ilk görüşmesini gerçekleştiren Yunanistan’ın sunduğu tekliflerin kabulü Türk kamuoyunun önemli bir kesimini de umutlandırmış ve AET’ye üyeliğin kabul edileceği yönünde bir hava yaratmıştır. Türkiye’nin bu ortaklıktan zarar görmeyeceğine yönelik yorumlar da sıklıkla başlamıştır.⁵⁴

1959 yılının sonlarında Türk Hükümeti, 1960 yılından başlamak üzere 10 senelik bir ekonomik planın hazırlanması konusunda çalışmalara başlamıştır. Bu program doğrudan doğruya AET üyeliği ile ilgilidir. Türkiye, daha önce AET ile yaptığı görüşmelerde 10 yıllık bir uyum sürecinin tamamlanmasını ve bu 10 yıllık süre içerisinde iştirakçi üye sıfatıyla bulunmayı talep etmiştir. Buna göre belirtilen sürede uyumun gerçekleşmesi için iki aşamalı bir plan uygulanacaktır. Birinci aşaması 1960-64 yıllarında yapacağı yatırımlarla ilgilidir. İkinci aşamada ise, bu yatırımlardan alınacak sonuç doğrultusunda ekonomik yapıdaki aşamalı değişiklikler bir plan dairesinde gerçekleştirilecektir.⁵⁵ Bu değişiklikler içerisinde, ithalatta yüzde yüze varacak bir liberasyona gidilmesi, paranın konvertibilite olması, ihracatın artırılarak dış ticaret bilançolarının denk hale getirilmesi başlıca esaslardandır. Tüm bu uyumun gerçekleşmesi için AET’den ilk sene için 120 milyon dolar yardım talep edilmiş, 10 yıllık sürenin sonunda bunun 1.200.000.000 dolara denk gelmesi hesaplanmıştır.⁵⁶

Türkiye, bu hesaplar içerisinde girdiği 1960 yılında farklı siyasi gelişmeler yaşamıştır. 27 Mayıs tarihinde yaşanan darbe sonucunda Menderes hükümeti devrilmiş ve AET ile görüşmeler bir süreliğine rafa kalkmıştır.

⁵¹ *Kim*, Sayı 75, 24 Ekim 1959.

⁵² *Hürriyet*, 29 Aralık 1959.

⁵³ *Hürriyet*, 31 Aralık 1959.

⁵⁴ *Hürriyet*, 26 Eylül 1959.

⁵⁵ Türkiye ile AET’nin ortaklığı yönünde en büyük adımlardan birini, 1963 tarihli Ankara Antlaşması oluşturacaksa da 70’li yıllarda ilişkilerde kayda değer bir gelişme yaşanmayacaktır. Yine de bu dönemin bir değerlendirmesi için bkz. Hakkı Uyar, “Ecevit’in 1978’de AET Üyeliğini Reddettiği İddiası, Avrupa Yolunda Kaçırılan Fırsatlar!”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 132, Aralık, 2004, 52-59.

⁵⁶ *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1959.

Sonuç

Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusu planlı bir çabanın sonucu olmayıp aynı ihraç kalemlerine (tütün ve incir) sahip olan Yunanistan'ın başvurusu sonucunda gelişmiştir. Ayrıca, Avrupa'da meydana gelen iktisadi birlikler sonucunda yalnız kalma endişesi de başvuruda etkili olmuştur. Başvuru, kamuoyunda uzun bir süre tartışılmıştır. Bu tartışmaya basın, sanayi odaları ve sendikalar katılmışlardır. Toplum, bu başvuru karşısında 90'lı ve 2000'li yıllarda olduğu gibi heyecan duymamıştır. Yine de başvurunun yapıldığı dönemde, AET'nin Türk kamuoyunca yeterince tanınmadığı düşünülürse, yapılan tartışmaların oldukça geniş bir çevrede gerçekleştiği düşünülebilir.

Başvuru sonrasında birliği tanıtıcı yazıların sıklığı dikkat çekicidir. Bu yazılarda Türkiye'nin durumuna da değinilmiş ve birlik karşısındaki pozisyonu Yunanistan ile kıyaslanmıştır. Tartışmalarda ele alınan konular, günümüze kadar devam edecek tartışmaların başlangıcını oluşturmuştur. Üyelik karşısında Türk sanayisinin durumu, Avrupa'ya işçi göçü, din ve kültür farklılığının yaratacağı etkiler gibi konular, daha o günden tartışılmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin üyelik talebine Avrupa'nın verdiği cevap konusunda kamuoyu ikiye bölünmüştür. Akis dergisinin başını çektiği bazı yayın organları, Türk başvurusunun Yunan başvurusundan ayrı değerlendirildiğini ve Yunan başvurusu kadar kabul görmediğini işlemiştir. Ancak kamuoyunun önemli bir kısmı Türkiye'nin birliğe üyeliğine kesin gözüyle bakmıştır. Türkiye'de 1960 darbesi gerçekleşmeseydi olayın nereye varacağı bilinmez. Ancak Yunanistan'a hayli bonkör davranan Avrupa'nın, henüz sanayileşmemiş iki ülkenin yükünü birden üstleneceğini düşünmek yanıltıcı olabilir.

İlişkilerin başlangıcı için söylenecek son söz, Türkiye'nin AET'ye üyelik macerasının, bugün sanılanın ve söylenenin aksine hiçte yüzeysel başlamadığıdır. Konu, uzun bir süre kamuoyunu meşgul etmiş, Türk hükümeti, çeşitli kademelerince birliğe üyelik için hazırlık yapmıştır.

Kaynaklar

Resmi Kaynaklar

TBMM, Tutanak Dergisi, Sayı 15 Cilt 10, 1 Kasım 1959, s. 7-8.

Kitap ve Makaleler

Akis dergisi (1959).

Akşam gazetesi (1959).

AVCIOĞLU Doğan (1959-c) Müşterek Pazarın Kapısında, *Ulus*, 12 Eylül 1959, s. 8.

- AVCIOĞLU Doğan (1959-a) Ümitler Generalde, *Akis*, Cilt XVI, Sayı 269, 4 Ağustos 1959, s. 19.
- AVCIOĞLU Doğan (1959-b) Müşterek Pazar Meselesi, *Akis*, Cilt XVI, Sayı 269, 22 Eylül 1959, s. 17-19.
- BİRAND Mehmet Ali (2005) *31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası*, İstanbul.
- Cumhuriyet gazetesi (1959).*
- DAVIES Norman (2006) *Avrupa Tarihi*, Çev. Ed: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayıncılık, İstanbul.
- DEDEOĞLU Beril (2003) Avrupa Birliği'nin Bütünleşme Süreci I-II, *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, Der: Beril Dedeoğlu, Boyut Yayınları, İstanbul, s. 17-41.
- ECEVİT Bülent (1959) Avrupa'da İktisadi Birleşme ve Türkiye *Ulus*, 1 Ağustos 1959.
- ERGİN Feridun (1959) Müşterek Pazar ve Biz, *Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1959.
- FELEK Burhan (1959) Müşterek Pazara Girersek, *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1959.
- Forum dergisi (1959).*
- Hürriyet gazetesi (1959).*
- İNAT Kemal (2005) Avrupa Politik İşbirliği'nin Doğuşu, *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*, Ed: Oğuz Kaymakçı, Nobel Yayınları, Ankara, s. 9-25.
- KARABULUT Umut (2008) *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Avrupa Birliği Politikaları, 1983-2004*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- KARLUK S. Rıdvan (2005), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Kim dergisi (1959).*
- KUNT Mazhar (1959) Avrupa Müşterek Pazarı, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1959.
- Milliyet gazetesi (1959).*
- NICOLL Sir William (2001) *Understanding The European Union*, England: Longman Press.
- ORAN Baskın (2001) *Türk Dış Politikası I, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1918-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SANDER Oral (2001) *Siyasi Tarih II (1918-1994)*, İmge Yayınları, Ankara.
- TALAS Cahit (1959) Sosyal Politika Bakımından Müşterek Pazar ve Türkiye, *Forum*, Cilt XI, Sayı 132, 15 Eylül 1959, s. 7-9.
- TEKELİ Esat (1959) Son Günlerin Olaylarına Bakış, *Cumhuriyet*, 29 Ağustos 1959.
- The Times.gazetesi (1959).*
- Ulus gazetesi (1959).*
- UYAR Hakkı (2004) Ecevit'in 1978'de AET Üyeliliğini Reddedtiği İddiası, Avrupa Yolunda Kaçırılan Fırsatlar!, *Toplumsal Tarih*, Sayı 132, s. 52-59.
- ÜSTÜNEL Besim (1959) Avrupa Müşterek Pazarı ve Türkiye, Meselenin Üç Cehesi, *Forum*, Cilt XII, Sayı 137, 1 Aralık 1959, s. 9-12.
- YAŞA, Memduh (1959)Avrupa'da İkinci İktisadi Birlik, *Hürriyet*, 3 Temmuz 1959.
- Zafer gazetesi (1959).*